

TOMÁŠ HAVLÍČEK, PAVEL CHROMÝ

PŘÍSPĚVEK K TEORII POLARIZOVANÉHO VÝVOJE ÚZEMÍ SE ZAMĚŘENÍM NA PERIFERNÍ OBLASTI

T. Havlíček, P. Chromý: *Contribution to the theory of polarized development of a territory, with a special attention paid to peripheral regions.* – Geografie – Sborník ČGS, 106, 1, pp. 1 – 11 (2001). The article makes a survey of aspects for evaluation of a periphery in geographic sciences. The definition of the terms „periphery“ and „marginality“ is discussed. An attention is paid to evaluation aspects and types of polarities defining peripheries. A periphery is understood as a consequence of an asymmetry in organization of a territory, a society, etc. The article takes into account the development of the relation core/centre – periphery and, in their delimitation, differentiates the objective and the subjective viewpoints. Determining factors and actors' behaviour in the framework of the development of peripheries, or their individual types, are observed.

KEY WORDS: periphery – marginality – core – polarization of territorial organization.

Príspevek byl zpracován v rámci grantových projektů: GA UK č. 126/1998/M s názvem „Perspektivy vývoje periferních oblastí ČR“ a GA ČR č. 205/99/1142 pod názvem „Postavení pohraničí v regionálním rozvoji České republiky se zřetelem k zapojení ČR do evropských struktur“. Autoři děkují grantovým agenturám za finanční podporu.

1. Úvod

Problematika periferních (marginálních) oblastí je v Česku jak v odborných, tak i v publicistických pracích posledního desetiletí ve stínu řešení problematiky transformačních procesů, řešení problémů suburbanizace, resp. tematiky spojené především s jádrovými oblastmi – tedy s centry jako řídicími jednotkami. Periferní oblasti byly vesměs vymezovány jako doplněk k vyčleněným jádrovým územím (Hampl, Gardavský, Kühnl 1987), a to jako jednotky řízené, resp. podřízené. Samotný problém perifernosti byl řešen v rámci výzkumu regenerace sídel a jejich funkčních systémů (Musil 1988), v 90. letech 20. století pak převážně v rámci problémových (strukturálně postižených) regionů, či celkové regionální diferenciace (Blažek 1996). Specificky zaměřené studie byly pak zpracovány v rámci výzkumů venkova nebo pohraničí (Jeřábek 1999, Kubeš 2000, Vaishar 2000). Nedostatečně řešeným tématem je pak studium mechanismů vzniku a vývojových změn periferií na úrovních řádově nižších než mezoregionálních, tj. především na úrovni mikroregionů a subregionů, i když se jimi částečně zabývaly výzkumy brněnské pobočky Ústavu geoniky AV ČR (např. Vaishar 1998, Vaishar, Zapletalová 1998, Vaishar 1999a, Vaishar 1999b, Zapletalová, Stachová 1999).

Naopak na mezinárodní úrovni je periferiím, či marginálním oblastem pozornost věnována dlouhodobě. Přínos činnosti pracovních komisí a studijních skupin IGU je patrný především z publikovaných sborníků (např. Chang-Yi, Sue-Ching, Yin-Yuh 1994; Singh a Majoral 1996; Jussila, Leimgruber, Majoral 1998).

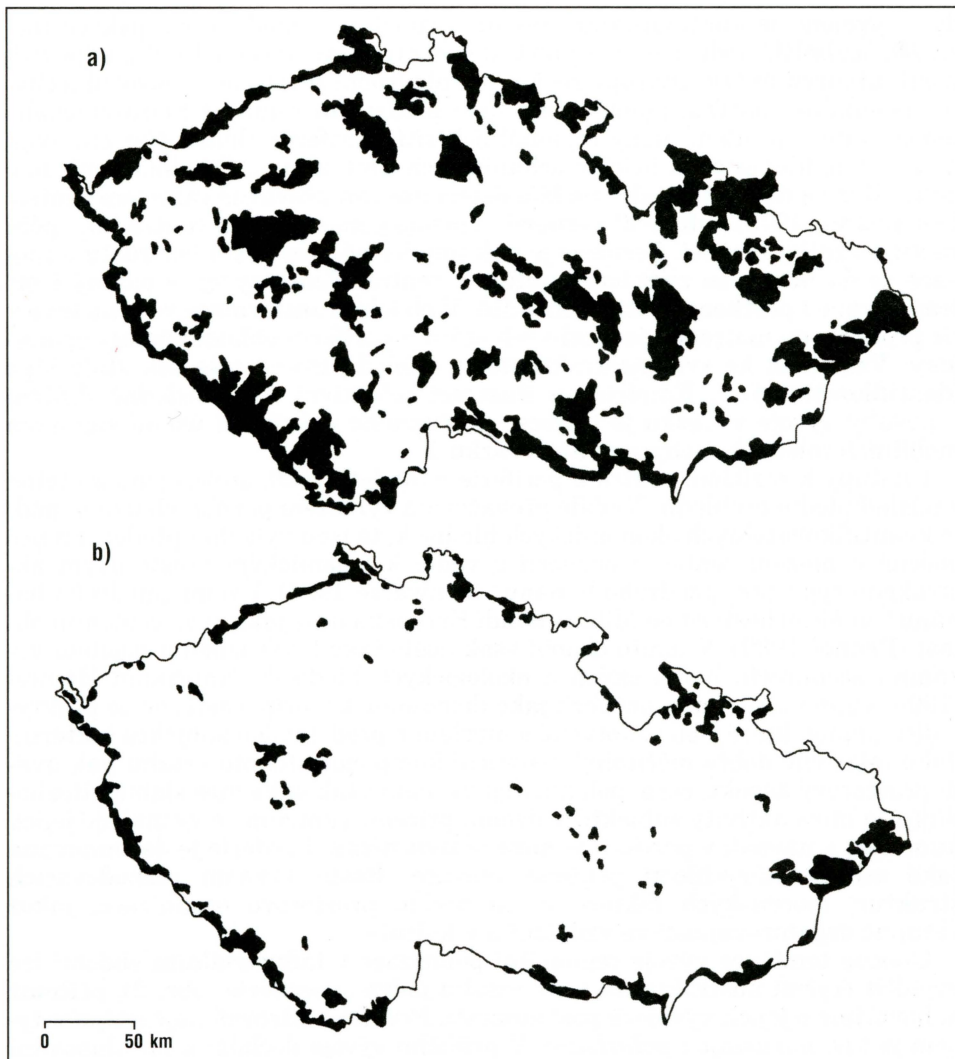
Nadále zde ovšem zůstávají otevřené základní otázky. K jakým poruchám hierarchicky organizovaného geografického systému dochází? Je vůbec existence periferií „poruchou“ nebo je zákonitým důsledkem hierarchické organizace geografických systémů? Jak a proč vzniká periferie? Jaké jsou důsledky perifernosti? Jak klasifikují, vymezují a řeší problémy periferních území v zahraničí? Co je vůbec periferie a marginalita?

V této studii, která je vnímána jako vstupní pasáž monotematického čísla Geografie, věnovaného problematice periferních území v Česku, se autoři přiklonili k shodnému chápání pojmů *periferie* a *marginalita*, i když některé práce zdůrazňují rozdíl mezi oběma termíny. *Periferie* je územím nedostatečné integrace do, v daném místě a čase dominujících, struktur, procesů a systémů (Schmidt 1998); je specifickým územím s poruchou funkčně-prostorových a sociálně-prostorových vztahů, které jsou výsledkem nerovnoměrného působení vzájemně se podmiňujících sociálních, ekonomických, politických, kulturních i fyzickogeografických faktorů. Periferií je označováno území na okraji systému, které je však integrováno do jeho ekonomických struktur. *Marginální oblast* je pak izolované území, kterému se integrace do daného systému „nepodařila“ (např. Andreoli 1989).

Perifernost odráží asymetrické vztahy a nerovnoměrnosti mezi (resp. uvnitř) regionálními a sociálními systémy. Vzhledem k tomu, že tyto systémy a na ně vázaná polarita centrum-periferie nejsou statického typu, lze z vývojového hlediska identifikovat periferie s odlišnou mírou stability a s odlišným potenciálem proměn v jejich postavení.

2. Teoretické přístupy k výzkumu periferních prostorů

Zkoumání fenoménu periferie vychází především ze vztahu jádra a jeho zázemí. Model polarity *centra a periferie* má ovšem řadu specifických forem, jednak z hlediska vývoje, jednak z hlediska řádovosti, resp. měřítka. Obecně však vždy vyjadřuje jejich asymetrický vztah. Nejříve byly periferie popisovány na úrovni makrostruktur, přičemž hlavní aspekty, které se uplatnily při jejich vymezení byly primárně fyzickogeografického typu, byť transformovaného do antropogeografických a politickogeografických důsledků. K posunu vnímání periferních území do měřítkově nižších územních řádů (nodální regiony) dochází až počátkem 20. století, a to v rámci výzkumu vývoje systému osídlení a utváření vazeb mezi sídly a jejich hierarchizace. Korčák (1973) k tomu uvádí, že klíčovou úlohu zde měly práce Mackindera a Vidal de la Blache. Christaller (1933) tak při formulaci teorie centrálních míst implicitně vymezil jádra i periferie. Jednalo se však převážně o zjednodušení prostorové koncentrace územího uspořádání, a nikoliv o vývojové principy a procesy podmiňující jeho asymetrii. Dynamicky koncipované teorie regionálního vývoje se objevují až po druhé světové válce. Snahu řešit regionální disparity projevil nejprve ekonomové (Myrdal 1957, Hirschman 1958). Wirth (1963) použil pro vymezení rozdílů mezi severem a jihem Evropy nejen fyzickogeografická hlediska, ale i hlediska historická a politická. Kromě toho se také zmiňuje o tzv. vnitrostátní periferii (na příkladu politické periferizace Neapole). Výrazný posun v hodnocení vztahu jádro-periferie přinesl Friedmannův model (1966), a to především ve smyslu vývojovém. Friedmann definuje, převážně na ekonomických základech, čtyři stupně rozvoje území: a) předindustriální společnost s lokálními ekonomikami, b) vznik a zesilování polarity jádra a periferie, c) difúze ekonomických aktivit, přičemž se také periferie částečně podílí na ří-

Obr. 1 – Proces postupného pokrývání území signálem mobilních telefonů. a) neatraktivní území (nepokryta signálem mobilního operátora do 30. 6. 2000), b) extrémně neatraktivní území (nepokryta signálem mobilního operátora do 31. 12. 2000). Pramen: www.oskarmobil.cz/cz/products/c218a_index.htm

dících mechanismech, d) prostorová integrace a růst organičnosti (vzájemné závislosti jádra i periferie).

Selektivní (koncentrační, polarizační) tendence v regionálním vývoji obvykle dominují, nejsou však tendencemi výlučnými. K značným rozdílům může docházet na různých měřítkových úrovních. Např. proces globalizace směřuje ke stále větší koncentraci řídicích funkcí do jádra a k oslabení vlivu periferních oblastí. Tento proces je natolik dynamický, že dochází ke vzniku nových forem periferií, např. k posílení významu mezoregionálního jádra, které je součástí makroregionální periferie. Protichůdný proces – dekoncentrace a decentralizace – je možné naopak spojovat s úsilím regionální politiky EU, a te-

dy s vývojem na kontinentální úrovni: v rámci tzv. „modelu evropských mozaik“ začala EU podporovat regionální decentralizaci moci, zdrojů a odpovědnosti, utvářením tzv. „Evropy regionů“. Integrační proces si vynucoval aktivní regionální politiku, jejímž cílem bylo především oslabení hierarchického uspořádání a posílení úlohy regionálních sítí. Periferní oblasti tím získávají možnost podílet se na řídicích mechanismech (třetí stupeň Friedmannova modelu). Rozvoj území je však i nadále determinován převážně rozvojem centra. Friedmann (1973) definoval periferii nepřímo pomocí určení centra jako pólu růstu a vzniku inovací. Periferie je pak implicitně prostorem bez růstu a inovace se do ní šíří se zpožděním difúzí z centra. Tento vývoj je patrný i při transformaci postkomunistických států. V období transformace většina investic proudila do metropolí jednotlivých států a periferní oblasti zůstaly opomíjeny. Vzhledem ke své „neatraktivitě“ z pohledu investic se tak staly lépe identifikovatelnými. Empirickou ilustrací selektivní – a následně difúzní – povahy vývoje v Česku je i proces postupného pokrývání území signálem mobilních telefonů zachycený na obrázku 1¹.

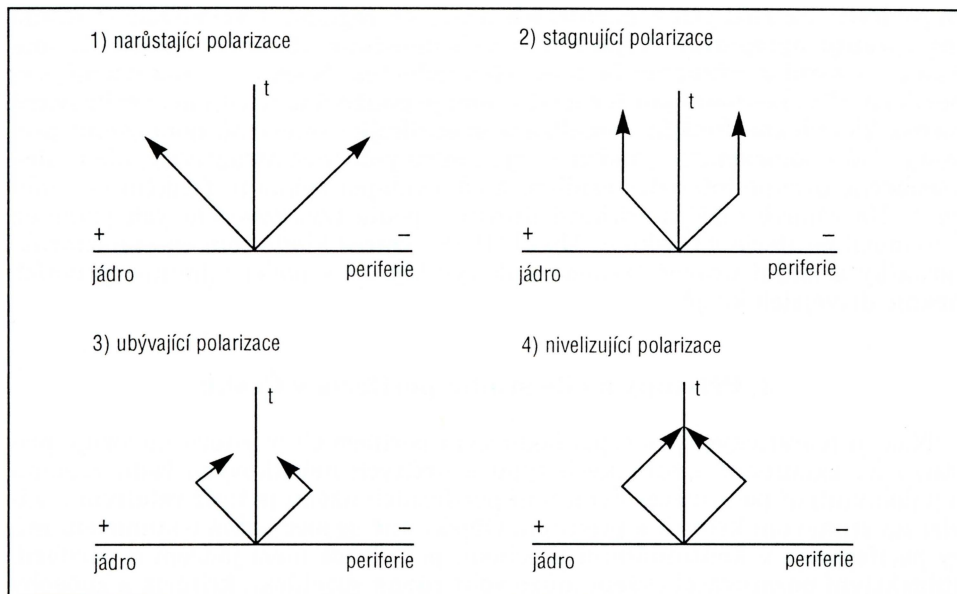
Přístupy k rozlišení centra a periferie v 90. letech 20. století jsou zřetelné z následujícího přehledu. Nadále převažovala vymezení periferních území podle kvantifikovatelných ekonomických hledisek; ta jsou výhodná především pro obecné vymezení center a periférií a vedla k polemickým prostorovým abstrakcím typu tzv. „modrého banánu“ (Schwarze 1995). Území „modrého banánu“ od Manchesteru po Miláno uvádí Evropská unie jako svou centrální oblast (Brunet 1989). V tomto období však došlo také k výraznému posílení významu sociálních, historických a ekologických hledisek. Například Heintel (1998) vnímá centrum a periferii jako dichotomické, příp. částečně se překrývající, pojmy, které jsou zakotvené v myšlení a představách subjektů (aktérů). Jako relativně dobře měřitelný distanční komponent tohoto vztahu pak uvádí prostorový aspekt, resp. polohu. Její význam však stále více slábne. Rozhodující je míra aktivity subjektů v území, přičemž centrum se vyznačuje jejich kumulací a naopak v periferii je míra aktivit nízká. Periferie je determinována také schopností/rychlostí přijímat inovace. Roste význam rozhodovacích struktur, mocenských faktorů a hierarchie prostorové organizace, jakož i stupně organizovanosti ve vzdělání a v kultuře.

Obecné tendence vývoje regionální polarizace v industriálním období² lze vyjádřit čtyřmi abstraktními typy vztahu jádra a periferie (obr. 2), přičemž nehovoříme o jejich vývojové posloupnosti. Prvním a zároveň nejčastějším typem je tzv. *narůstající polarizace*. V průběhu vývoje dochází k prohlubování asymetrie mezi periferií a jádrem (a). Tento jev je i nadále zesilován stoupajícím vlivem globalizace, kdy roste význam dominantních center (New York, Londýn atd.). Druhý typ představuje tzv. *stagnující polarizace* (b). Tento stav

¹ Nejprve byla signálem pokryta hustě zalidněná a ekonomicky prosperující území center. Poté došlo k pokrytí dopravních os mezi centry a teprve v poslední fázi bylo zahájeno napojení periferních oblastí. Obrázek zachycuje stav pokrytí území Česka signálem třetího mobilního operátora ještě před pokrytím neatraktivních/periferních území. Podobný vývoj lze zaznamenat též u předchozích dvou mobilních operátorů.

Telekomunikacemi a jejich vlivem na rozvoj periferních území se zabýval např. Leimgruber (1996). Analogicky lze proces přirovnat k rozvoji železniční sítě na území Česka. Do méně atraktivních území dospěla železnice s fázovým zpožděním desítek let (Purš 1973).

² Východiskem je první stupeň Friedmannova modelu v předindustriálním období, kdy existovala široká síť lokálních ekonomik bez významnější prostorové polarizace. S industrializací nastává již zmíněná asymetrie ve vývoji jádra a periferie, která však neměla vždy shodný vývoj.

Obr. 2 – Abstraktní vývojové typy polarizace prostoru (jádro/periferie)

je možný především v plánovaných ekonomikách, s „umělým“ udržováním rovnosti všech regionů, ale i v oblastech, kde jádra nezískala významnější postavení. Například moderní technologie pak umožňují, že dochází k rovnoměrnému rozložení informací i kapitálu. Třetím typem vývoje vztahů mezi jádrem a periferií je tzv. *ubývající polarizace*, v níž význam periferie stále roste. Důvody tohoto vývoje jsou různé. Z politického hlediska je periferie zvýhodňována, např. pro zastavení depopulačních procesů či z důvodu vědomého posílení jejího vlivu (např. zakládání a rozvoj hlavních měst v periferních oblastech některých států). Důvody mohou být také ekonomické či dopravní (např. dobrá technická infrastruktura v periferních oblastech může podnítit přesun aktivit a investic z jádra do periferie). Jádro si i nadále zachovává své výsádnější postavení vůči periferii. Čtvrtým typem je tzv. *nivelizující polarizace*. Rozložení obyvatel/aktivit, kapitálu, zboží atd. je natolik vyrovnané, že dříve vzniklá polarizace mizí. Tento typ je ovšem jen teoretickou variantou vývoje regionální polarizace.

Pouze strukturální prostorovou formu polarizace odmítá i Reynaud (1980), který zdůrazňuje vývojovou transformaci vztahu jádro-periferie a z původně statického modelu tak vytváří model dynamický. Vedle vývoje dichotomie jádra a periferie ovlivňují tuto asymetrii i politická organizace, síla ekonomických funkcí a obecně i subjektivní faktory (Gottmann 1980).

Jádro a periferie nejsou prostorově oddělené, ale pouze měnící se míry centrality (Schuler a Nef 1983). Nejde tedy o dichotomii mezi dvěma extrémy, ale jedná se o kontinuum otevřené změnám v čase. Centrum se přitom nachází na vrcholu tzv. „pyramidy moci“. Vysoce centralizované územní jednotky (např. nodální region) vykazují poměrně jednoduchý bipolární vztah, kdežto rozsáhlejší a složitější organizované systémy jsou charakteristické vytvářením celé hierarchie diskutovaných polarit. Jednou z forem generalizovaného vyjádření výše zmíněné kontinuity mezi jádrem a periferií je i tzv. *exponovanost*, kterou sledovali Hampl, Gardavský, Kühnl (1987). Zabývají se přitom vztahem jád-

ro-periférie na různých řádovostních úrovních regionů. Exponovanost území interpretují agregátním vyjádřením výhodnosti/nevýhodnosti polohy a současně i vlastního významu hodnocených jednotek. Neexponovaná území jsou periferií. Při zkoumání perifernosti území je používána určitá generalizovaná forma komplexně funkční zonalizace specifikující relativně homogenní prostory. Tato homogenita vyjadřuje nejen míru polohové atraktivity, ale i míru všeobecné úrovně intenzity osídlení a odpovídající základní funkční specializace. Na řádově nižší měřítkové úrovni – podle tzv. generelových jednotek – vymezil periferie v Česku J. Musil (1988). Důraz klade zejména na charakteristiky sociální úrovně; zvláště pak vynikly zóny podél administrativních hranic dřívějších krajů.

3. Přístupy a cíle studia periferie v Česku

Nástin teoretických koncepcí hodnocení periferních prostorů navozuje přístupy ke zkoumání specifických typů a určitých měřítkových řádů regionů a jejich vnitřní polarizace. Vymezení periferních území je totiž relativní a závisí na stanovení kritérií a přístupů. Objektivně se sice jedná o stanovení míry perifernosti v kontinuálním přechodu polarizace mezi jádrem a periferií, subjektivní pozorovatel ovšem může volit různá specifická kritéria a způsoby vymezení periferií. Jde o nalezení oblastí, které nedosahují určité úrovně vývoje/rozvoje funkčně-prostorových a sociálně-prostorových vztahů, přičemž různé aspekty (faktory), které perifernost určují, případně soubory těchto aspektů (ukazatele agregátní povahy), mohou předurčovat různé specifické druhy perifernosti. Tyto faktory a intenzita jejich působení se pochopitelně v procesu vývoje mění. Ve smyslu zaměření výzkumných projektů³, kterým je věnováno toto monotematické číslo Geografie – Sborníku ČGS, je v tomto sledování kladen důraz na analýzy mikroregionální diferenciace Česka.

Území Česka je na jedné straně výrazně typologicky rozrůzněno, na straně druhé však má jeho diferenciace některé podstatné znaky společné. Např. v pohraničí se jedná v první řadě o relativně periferní charakter vyplývající z makropolohového hlediska, tj. z hlediska „vnějšího“ a o dominanci nodální formy organizace jednotlivých pohraničních regionů z hlediska „vnitřního“. Zároveň je zde charakteristická výše zmíněná rozrůzněnost v intenzitě i stabilitě osídlení, v ekonomické struktuře, ekologické narušenosti atd. To souvisí jak s významnou úlohou fyzickogeografické diferenciace, tak se složitostí především dlouhodobých vývojových procesů (rozdíly v míře národnostních proměn, v bariérové úloze státních hranic v socialistickém období, v důsledcích tzv. socialistické industrializace atd.). Tato specifika navozují pak i výběr mezi existujícími obecnými koncepcemi a přístupy, výběr orientovaný podle potřeb studia právě českého prostředí, tj. specifického řádu i typu regionů.

Z obecné diskuse koncepcí studia je nutné na prvním místě převzít důraz na integrální, byť asymetrickou sounáležitost jádra a periferie i důraz na relativní kontinuitu změn v míře perifernosti. Nejprve je tedy nutné hodnotit celé mikroregiony. Přičemž hodnocení musí být vázáno na dvě základní hierarchické/měřítkové úrovně:

³ Grantový projekt GA UK č. 126/1998/M s názvem „Perspektivy vývoje periferních oblastí ČR“ a GA ČR č. 205/99/1142 pod názvem „Postavení pohraničí v regionálním rozvoji České republiky se zřetelem k zapojení ČR do evropských struktur“.

- Vyšší/vnější – poloha a kvalitativně-významové postavení mikroregionu v Česku, resp. v makroregionu (s ohledem i na zahraničí).
- Nižší/vnitřní – vnitřní diferenciacie mikroregionu ve smyslu polarity jádra (střediska) – periferie (zázemí) a zonalizace podle úrovně této polarity.

Vzhledem k velikosti (mikroregionální úroveň) a výrazné problémovosti (např. řídce osídlené oblasti s převahou zemědělství, pánevní oblasti apod.) je zřejmé, že periferní území je významně determinováno vnější polohou, resp. postavením (převážně jde tedy o silně problémová území s velmi omezeným „přirozeným rozvojovým potenciálem“). Právě proto je důležité věnovat pozornost vnější pomoci postiženým regionům na jedné straně a vnitřní aktivizaci subjektů/aktérů na straně druhé.

Vnější pomoc dosud přichází především na základě hodnocení, která vzešla z analýz tvrdých dat. Stejně jako v jiných geografických výzkumech je však i výzkum periferních území omezen datovou základnou, zdroji dat, přesností a vypovídací hodnotou dat i jejich relevantností pro daný územní řád. Např. Hampl, Gardavský, Kühnl, (1987) hodnotí řádovost, uspořádání, vzdálenost a návaznost dílčích jednotek vůči hlavním centrům osídlení, jejich metropolitním územím, hlavním komunikacím, atd. Významným faktorem je i velikost a význam těchto jednotek samotných, a také intenzita osídlení v jejich bližším okolí, hodnocení sociální struktury a úroveň vybraných materiálních podmínek života lidí (bydlení, vybavenost domácností) v rámci různých územních celků s přihlédnutím k řádovostní úrovni. J. Musil (1988) vycházel při vymezování periferií v Česku z kombinace vnějších celospolečenských faktorů⁴ a vnitřních, lokálních, příp. regionálních faktorů⁵. Hampl (2000) užil při vymezování příhraničních území tři typy ukazatelů, a to: ukazatele reprezentující základní podmiňující faktory stavu i vývoje územních celků⁶, ukazatele dosažené sociální a ekonomické úrovně⁷ a ukazatele současné dynamiky ekonomického, resp. socioekonomického vývoje⁸. Užití vícerozměrných statistických analýz při vymezení periferních území naleznete na jiném místě tohoto sborníku (Marada 2001).

Protože úzce chápáné „ekonomické podmínky“ jsou všeobecně nepříznivé, roste v určitém smyslu význam „neekonomických“ faktorů. Z nich především těch, které jsou důležité pro vnitřní aktivizaci subjektů. Nezbytná je tedy analýza sociální kvality a kulturního potenciálu, které jsou většinou podmíněny dlouhodobým vývojem.

⁴ Např. fáze urbanizačního procesu, stupeň dosaženého hospodářského rozvoje, změny v hodnotových orientacích obyvatelstva apod.

⁵ Úroveň občanské vybavenosti, demografický potenciál a jeho vývoj, sociální a kulturní potenciál, kvalita životního prostředí apod. Konkrétně se Musil zaměřil na užití následujících devíti ukazatelů: úbytek obyvatel, podíl osob ve starším věku, úbytek ekonomicky aktivních osob, rozsah bytové výstavby, podíl osob se středoškolským a vysokoškolským vzděláním, podíl neobydlených bytů, vysoký podíl zaměstnaných v zemědělství, chudší vybavení domácností a nižší úroveň občanské vybavenosti.

⁶ Vysvětlující faktory: intenzita osídlení (počet obyv./km²), zohledňuje i míru urbanizace, industrializace atd., socioekonomická kvalita (index vzdělanosti obyv.), polohová atraktivita (makropolitická atraktivita vzhledem k aktuálním geopolitickým a geoekonomickým změnám i specifičnosti území).

⁷ Podmíněné proměnné, např. ekonomická úroveň (tzv. ekonomický agregát jako součin pracovních příležitostí a průměrných mezd zaměstnanců – na obyvatele), průměrná mzda, míra nezaměstnanosti.

⁸ Vývojové indexy ukazatelů předchozího typu, např. vývoj ekonomického agregátu, vývoj průměrných mezd, vývoj nezaměstnanosti.

Vymezení periferních území na bázi mikroregionů je na jedné straně determinováno absencí dat, na druhé straně dává prostor pro realizaci terénních šetření a výzkum aktivizace místních subjektů/aktérů.

Vnitřní aktivizace aktérů je závislá na subjektivní reflexi perifernosti, na „vnímání“ reality člověkem, což lze zjišťovat např. sociologickými metodami, dotazníkovým šetřením, řízeným rozhovorem, konstrukcí mentálních map apod. Jako každý geografický fenomén je i perifernost vnímána jednotlivými osobami a skupinami odlišně. Její vnímání je jiné u toho, kdo je jí postižen a jiné u toho kdo nikoliv. Je podmíněna hodnotovou stupnicí dané osoby či skupiny, informacemi, zkušenostmi, atp. Výsledkem tohoto vnímání mohou být dva odlišné postoje. Za prvé se jedná o pozitivní postoj, který motivuje postižené skupiny k překonání bariér a k úsilí o rozvoj oblasti; za druhé negativní, který vede k deaktivizaci a následně prohlubuje izolovanost a perifernost regionu. Jako třetí možný postoj ještě můžeme chápat indiferentní pozici. Z uvedeného vyplývá, že právě subjektivní vnímání vlastní perifernosti je klíčovým faktorem dalšího možného vývoje regionu a nemělo by být opomenuto při regionálním rozvoji. Vnímání perifernosti je vždy zkreslované pozicí pozorovatele, přičemž bližší vztah k objektivní realitě má pozorování z vnějšku. Také zde můžeme rozlišit dva postoje: negativní, směřující k segregaci, a pozitivní, který usiluje o integraci. Z hlediska budoucího rozvoje/vývoje periferních území a zvolení relevantních nástrojů regionálního rozvoje je vhodné určit převažující aspekt, který perifernost podmiňuje. Předpokládáme, že bez vnitřní aktivní účasti subjektů nebude vnější pomoc periferním územím dostatečně účinná.

Závěr

Předložený příspěvek je nutno označovat pouze jako nástin hodnocení polarizace prostoru, a tedy jako vstupní příspěvek do diskuse k hodnocení periferních území. Přesto je oprávněné na jeho základě formulovat následující hlavní metodologická doporučení:

- a) Studium periferie nelze izolovat, jedná se o integrační součást širšího vztahu jádra a zázemí.
- b) Polarizace území není podmíněna pouze ekonomickými aspekty, ale jedná se o podmíněnost komplexního charakteru.
- c) Kořeny perifernosti jsou v dlouhodobém a ve specifickém českém prostředí i výjimečně složitém historickém vývoji.

Prostorový fenomén jádro-periferie je klasickým tématem v geografii a jí blízkým směrům (územní plánování a regionální rozvoj atd.). Teoretické přístupy ve výzkumu periferií jsou velmi diferencované. Diskuse teorií ukázala na alternativnost přístupů (což odpovídá složitosti a obsáhlosti problematiky) a jejich neucelenosti. Tu nelze překonat spekulacemi, nýbrž jen systematickým empirickým výzkumem, zajištěním solidní datové základny a následným propojením empirie a teorie.

Obecně lze konstatovat, že v minulosti byl kladen větší důraz na ekonomické aspekty perifernosti, zatímco výzkumy v posledním desetiletí přisuzují stále větší míru aspektům sociálním a kulturním. Subjektivní atributy jsou ve většině případů zjistitelné pouze prostřednictvím různých terénních výzkumů především sociologického typu, jejichž náročnost je značná, a tudíž aplikovatelná převážně na úrovni regionů nižších řádů.

Teoretické výzkumy periferního prostoru, resp. vztahu jádra a periferie prodlávaly v posledních desetiletích velké změny. Tyto změny probíhaly kon-

tinuálně stejně jako docházelo k metamorfozním procesům v periferním prostoru. Výzkum v geografických vědách byl přitom pod vlivem ekonomických a sociálních věd. Hlavní příspěvek geografie v tomto výzkumu lze spatřit v prosazování komplexního přístupu, zohledňujícímu i fyzickogeografické vlivy a v hierarchické strukturaci problematiky (zvláště měřítkové). Především však geografie může přinést nejvíce dokladů o zákonité povaze hierarchické organizace geografických systémů prostoru.

Literatura:

- ANDREOLI, M. a kol. (1989): I sistemi agricoli in aree marginali. Aspetti socio-economici. In: ZANCHI, C. ed. Sistemi agricoli marginali. Mugello-Alta Romagna-Garfagnana-Alto Reggiano. Firenze, s. 281-474.
- BLAŽEK, J. (1996): Meziregionální rozdíly v České republice v transformačním období. In: Geografie – Sborník České geografické společnosti, 101, č. 4, s. 265-277.
- BRUNET, R. (1989): La France dans l'espace Européen. Montpellier.
- ESKELINEN, H. a F. SNICKARS, ed. (1995): Competitiv European peripheries. Berlin.
- FRIEDMANN, J. (1966): Regional Development Policy: a case study of Venezuela. Cambridge.
- FRIEDMANN, J. (1973): A theory of polarized development. In: Friedmann, J. Urbanization, planning and national development. London, s. 41-64.
- GOTTMANN, J. (1980): Confronting Centre and Periphery. In: Gottmann, J. ed. Centre and periphery. Beverly Hills, s. 11-26.
- HAMPL, M. a kol. (1996): Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. Praha, 395 s.
- HAMPL, M. (1998): Realita, společnost a geografická organizace: hledání integrálního řádu. Praha, 110 s.
- HAMPL, M. (2000): Pohraniční regiony České republiky: současné tendence rozvojové diferenciace. Geografie – Sborník ČGS, 105, č. 3, Praha, s. 241-254.
- HAMPL, M., V. GARDAVSKÝ a K. KÜHNL (1987): Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČSR. Praha, 255 s.
- HAVLÍČEK, T. (1999): Contribution to the survey of the areas along borders of the Czech Republic. In: Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica Supplementum, č. 2/I, Bratislava, s. 205-215.
- HUNTINGTON, S. (1996): The Clash of Civilizations. New York.
- HEINTEL, M. (1998): Einmal Peripherie – immer Peripherie? Szenarien regionaler Entwicklung anhand ausgewählter Fallbeispiele. In: Abhandlungen zur Geographie und Regionalforschung, sv. 5, Wien.
- HIRSCHMAN, A. O. (1958): The Strategy of Economic Development. Yale University Press, New Haven, 217 s.
- CHRISTALLER, W. (1933): Die zentralen Orte in Süddeutschland. Eine ökonomisch-geographische Untersuchung über die Gesetzmässigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischen Funktionen. Jena.
- CHROMÝ, P. (2000): Historickogeografické aspekty vymezení pohraničí jako součást geografické analýzy. Geografie – Sborník ČGS, 105, č. 1, Praha, s. 63-76.
- JANČÁK, V. (2001): Geografický výzkum periferních oblastí na mikroregionální úrovni. Geografie – Sborník ČGS, 106, č. 1, Praha, s. 25-35.
- JERÁBEK, M. (1998): „Geogrant pohraničí“ – společný výzkum geografických pracovišť. Geografie – Sborník ČGS, 103, č. 4, s. 458-460.
- JERÁBEK, M. ed. (1999): Geografická analýza pohraničí České republiky. Pracovní texty WP 99:11, Sociologický ústav AV ČR, Praha, 180 s.
- JUSSILA, LEIMGRUBER, MAJORAL, eds. (1998): Perceptions of Marginality: theoretical issues and regional perceptions of marginality in geographical space. Aldershot, 299 s.
- KORČÁK, J. (1973): Geografie obyvatelstva ve statistické syntéze. Praha.
- KUBEŠ, J. ed. (2000): Problémy stabilizace venkovského osídlení ČR. Jihočeská univerzita, České Budějovice, 164 s.
- LEIMGRUBER, W. (1994): Marginality and marginal regions: Problems of definition. In: CHANG-YI David Chang, ed. (1994): Marginality and Development Issues in Marginal

- Regions. Proceedings of Study Group on Development Issues in Marginal Regions, IGU, Taipei, s. 1-18.
- LEIMGRUBER, W. (1996): Telecom and Marginality: Modern Technology to Prevent Marginalization? In: Sinhg, R. B., Majoral, R. eds. (1996): Development Issues in Marginal Regions. Oxford, New Delhi, s. 1-12.
- MARADA, M. (2001): Využití statistické analýzy k vymezení periferních oblastí Česka. Geografie – Sborník ČGS, 106, č. 1, Praha, s. 12-24.
- MARADA, M., CHROMÝ, P. (1999): Contribution to studies on peripheric regions of Czechia. In: Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica Supplementum, č. 2/I, Bratislava.
- MASSEY, D. (1979): In what sence a regional problem? In: Regional Studies 13, č. 2, s. 233-143.
- MUSIL, J. (1988): Nové pohledy na regeneraci našich měst a osídlení. In: Územní plánování a urbanismus, XV, č. 2, s. 67-72.
- MYRDAL, G. (1957): Economic Theory and Under-developed Regions. Gerald Duckwords, London, 168 s.
- PRIGGE, W. a RONNEBERGER, K. (1996): Globalisierung und Regionalisierung. Zur Auflösung Frankfurts in die Region. In: Österreichische Zeitschrift für Soziologie, č. 2, s. 129-138.
- PURŠ, J. (1973): Průmyslová revoluce. Vývoj pojmu a koncepce. Academia.
- REYNAUD, A. (1981): Société, espace et justice. Paris.
- ROSTOW, W. W. (1971): Die fünf Wachstumstadien. Eine Zusammenfassung. In: Schacht-schabel 1971, s. 105-120.
- SCHMIDT, M. H. (1998): An integrated systemic approach to marginal regions: from definition to development policies. In: Jussila, Leimgruber, Majoral, ed. (1998): Perceptions of Marginality: theoretical issues and regional perceptions of marginality in geographical space, s. 45-66.
- SCHULER, M a NEF, R. (1983): Räumliche Typologien der schweizerischen Zentren-Peripherien-Musters. Arbeitsberichte NFP „Regionalprobleme der Schweiz“, č. 35.
- SCHWARZE, T. (1995): Die Entstehung peripherer Räume in Deutschland. In: Münsterische Geographische Arbeiten, č. 38.
- SINGH, R. B., MAJORAL, R. eds. (1996): Development Issues in Marginal Regions. Oxford, New Delhi, 320 s.
- VAISHAR, A. (1999a): Marginal regions in Moravia: trasformation of the social and economic system and its consequences. In: Špes, M. ed.: Nove možnosti za podeželje. Inštitut za geografijo, Ljubljana, s. 102-116.
- VAISHAR, A. (1999b): Region Kunštátu na Moravě – vnitřní periferie České republiky. In: Mariot, P.; Mikulík, O. eds.: Specifika transformačního procesu v zázemí velkých měst. Regiograph, Brno, s. 5-14.
- VAISHAR, A. ed. (2000): Vranov nad Dyjí – Jemnice. Mikroregion v transformaci. Ústav geoniky AV ČR, pobočka Brno, 144s.
- VAISHAR, A., ZAPLETALOVÁ, J. (1998): Jemnice : the role of a small town in the present stage of transformation. Moravian geographical reports, 6, s. 32-42.
- WEBER, P. ed. (1979): Periphere Räume. Strukturen und Entwicklungen in europäischen Problemgebieten In: Münsterische Georaphische Arbeiten, 4, Münster, 183 s.
- WIRTH, E. (1963): Zum Problem der Nord-Süd-Gegensätze in Europa. In: Festschrift für Otto Berninger 1963, s. 138-154.
- ZAPLETALOVÁ, J. (1998): Vranovsko – marginální region středního Podyjí. In: Vomáčková, H. ed.: Revitalizace problémových regionů. Ústí nad Labem, Fakulta Sociálně ekonomická UJEP, s. 189-194.
- ZAPLETALOVÁ, J., STRACHOVÁ, A. (1999): Marginal regions and the state border. Geographica slovenica, 31, s. 117-128.
- www.oskarmobil.cz/cz/products/c218a_index.htm

CONTRIBUTION TO THE THEORY OF POLARIZED DEVELOPMENT OF A TERRITORY, WITH A SPECIAL ATTENTION PAID TO PERIPHERAL REGIONS

Theoretical research on peripheral area, or on the relation core – periphery, knew significant changes during the last decades. The research in geographical sciences was then under the impact of economic and social sciences. The main contribution of geography to this/future research consists in application of a complex approach, in a by orders hierarchized reality and in understanding the periphery as specific part of an integral system composed of mutually conditioned elements.

The existence of peripheries, or polarization of the space, is a regular consequence of a hierarchical organization of geographical systems. Polarization of a territory can be divided into four abstract development types: growing, stagnating, decreasing and levelized polarization. Spatial polarization and its impacts cannot be understood only from the economic point of view. Among other aspects of polarization can be given ecological stability, social, cultural and political environment etc.

The space phenomenon core – periphery is a classical theme in geography and of its close disciplines (territorial planning and regional development, etc.). Theoretic approaches of the research on peripheries are largely differentiated. In general, Anglo-Saxon literature stresses rather economic factors of peripherality while the research in German speaking countries is more involved in social and cultural components which are mostly accessible only on the basis of soft data (Heintel 1998). In Czechia, the economic parameters of peripherality were dominating till the first half of 1990's (Blažek 1996). They are more easily obtainable, but only for larger territorial units, differently from the subjective attributes the obtainability of which is difficult and therefore applicable only at the level of region of lower orders (Jančák 2001).

Following main methodological recommendations ensue from the discussion of theories:

The studies on peripheries cannot be isolated; they form an integral part of a larger relation core – background.

Polarization of a territory is not only conditioned by economic aspects, but it is a conditioning of a complex character.

The roots of peripherality have a long-term complicated historical development.

The discussion of theories has also shown alternative approaches (corresponding to the complexity and extensiveness of the problems) and its lack of integrity. This cannot be healed by speculations, but systematic empirical research is necessary, as well as a subsequent interconnection of empiric and theoretical aspects.

Fig. 1 – Process of progressive covering of the territory by the mobile telephone signal. a) unattractive territory (not covered by the signal by 30 June 2000; b) extremely unattractive territory (not covered by the signal by 31 December 2000. Source: www.oskarmobil.cz/cz/products/c218a_index.htm

Fig. 2 – Abstract development types of polarization of an area (core/periphery)

(Pracoviště autorů: katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2, e-mail: tomhav@natur.cuni.cz a chromy@natur.cuni.cz.)

Do redakce došlo 8. 1. 2001